

Л.В. ПРИБЕГА

Архітектурна пам'яткоохоронна методика як наукова дисципліна

У статті запропонована структура архітектурно-містобудівної методології як комплексної наукової дисципліни та викладено основні її положення і визначення.

Ключові слова: пам'яткоохоронна методика, охоронно-реставраційна методологія, структура наукової дисципліни

У складних умовах становлення та зміцнення української державності особливого значення набуває питання збереження національного культурного надбання. Підвищений інтерес суспільства до культурної спадщини й нинішні кризові економічні явища особливо загострюють цю проблему. І йдеться не лише про підтримку пам'яткоохоронної галузі та необхідність створення сучасної системи її управління, належного матеріального забезпечення та нормативно-правового врегулювання охоронно-реставраційних заходів, але й, що досить важливо, формування сучасного наукового підґрунтя пам'яткоохоронної методики, теоретичних засад, на яких має базуватися практика охорони та реставрації об'єктів культурної, зокрема, архітектурно-містобудівної спадщини, і яка [методика] має стати об'єднуючою основою всіх учасників пам'яткоохоронного процесу.

Започаткована в середині XIX ст. архітектурна охоронно-реставраційна методика, перебуваючи під впливом архітектурно-історичної науки, формувала свою теоретичну базу, відпрацьовувала термінологічний апарат, поглиблювала й розширювала сферу діяльності, але не склалася остаточно як самодостатня галузь науково-практичної діяльності. Як комплексна сфера діяльності пам'яткоохоронна методика ґрунтується на досягненнях багатьох галузей знань. Формування наукових засад охорони та реставрації об'єктів архітектурної спадщини передусім тісно переплітається з розвитком архітектурно-історичної науки. Взаємозв'язок охоронно-реставраційної методики з історією архітектури, мистецтвознавством, інженерно-будівельними науками та іншими суміжними дисциплінами є цілком логічним і необхідний для глибинного осмислення сутності об'єктів архітектурної спадщини та застосування відповідних заходів щодо їх збереження.

Одночасно, перетинаючись у багатьох напрямках із суміжними науковими дисциплінами, архітектурна охоронно-реставраційна методика як самостійний напрям науково-практичної діяльності не може далі розвиватися через відсутність власного теоретичного базису. Відтак, актуальним постає питання визначення моделі архітектурно-містобудівної пам'яткоохоронної методології як комплексної наукової дисципліни.

Сучасний стан наукової методики визначається передусім теоретичними напрацюваннями. Проте, зауважимо, що до недавнього часу формування засад

охорони та реставрації об'єктів архітектурної спадщини на теренах України відбувалося в контексті розвитку пам'яткоохоронної галузі країн колишнього СРСР, тому наукові праці, що стосуються даної тематики, розглядатимуться як напрацьовані в єдиному науковому просторі.

До питань наукової методики охорони та реставрації об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини долучалося чимало науковців. За спрямованістю їхні напрацювання можна умовно поділити на кілька груп:

- дослідження, що стосуються теорії та історії архітектурної реставрації;
- праці з проблем охорони містобудівних утворень та збереження історично успадкованого середовища;
- роботи загального пам'яткоохоронного спрямування;
- праці з локальних питань методики охорони та реставрації об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини.

До першої групи слід передусім віднести роботи таких науковців і практиків архітектурної реставрації як Є. Михайловський, С. Под'япольський, О. Щенков, а також О. Пруцин, Л. Давид, В. Белозерова, Н. Душкіна й інші.

Значний унесок до розробки загальних методологічних принципів архітектурної реставрації належить відомому теоретику і практику-реставратору Є. Михайловському. У його працях розглядаються як історичні аспекти розвитку архітектурно-реставраційної методики, так і загально-теоретичні питання архітектурної реставрації, проблеми охорони історичних містобудівних утворень та історичного середовища [1].

Заслужують уваги також теоретичні напрацювання у сфері архітектурно-реставраційної методики С. Под'япольського [2]. Проте, досить детально розглядаючи засади дослідження пам'яток і методики їх реставрації, він, як і Є. Михайловський, обмежується параметрами форми пам'ятки, не враховує її історичне докільля. Спроби теоретичного осмислення сутності пам'ятки як об'єкта охорони та реставрації мають місце в працях О. Щенкова [3]. Розглядаючи архітектурний об'єкт із позицій його історико-культурної значущості, автор бере до уваги також його докільля та поширює пам'яткові межі на історичне місто. Наміри комплексного розгляду питань охорони пам'яток архітектури та історичного середовища простежується і в працях О. Пруцина [4]. Але навіть побіжний огляд публікацій цього автора засвідчує певну непослідовність його досліджень і нечіткість визначення термінів. Окремі питання теорії архітектурної реставрації порушували в своїх дослідженнях В. Белозерова [5], Н. Душкіна [6], Л. Давид [7] та інші.

Починаючи з 70-х років минулого століття до сфери пам'яткоохоронних досліджень входить і навколишнє середовище пам'ятки. Серед теоретичних праць такого спрямування можна виділити дослідження М. Гуляницького [8], А. Іконникова [9], О. Беккера [10], М. Кудрявцева [11] й інших. Важливо зазначити, що вказані автори розглядають пам'ятки архітектури не тільки в контексті історичного середовища, але й звертають увагу на такі містобудівні

утворення як пам'ятки урбаністики. Вагомим внеском до розробки методики збереження пам'яток архітектури у системі історичного міста й формування теоретичних засад охорони пам'яткових урбаністичних утворень стали праці Ю. Ранінського [12], Л. Андреева [13] й інших.

Тема історико-містобудівних досліджень та охорони пам'яткових урбаністичних утворень отримала належний розвиток й на українських теренах, зокрема, у працях Є. Водзинського [14], М. Бєвза [15], В. Вечерського [16], Б. Колоска [17] й інших.

Розглянуті дві групи джерел дослідження засвідчують два різні підходи до охорони пам'яток, два розуміння сутності пам'ятки. В першому випадку увага зосереджується виключно на осібній споруді-пам'ятці, в другому – звертається увага також на довкілля пам'ятки, її характерне історичне середовище, в окремих випадках також стверджується позиція охорони цілісних містобудівних утворень як пам'яток урбаністики. Окрему групу становлять дослідження, в яких простежується тенденція до ствердження системного підходу в охороні архітектурно-містобудівної спадщини. Це, зокрема, праці І. Ігнаткіна, М. Бєвза, В. Вечерського, Й. Гляжжі, Б. Колоска [18].

Значну частину публікацій, що становлять інтерес для нашого дослідження, складають методичні напрацювання, в яких висвітлюються локальні проблеми охорони та реставрації різних видів пам'яток. До цієї групи джерел слід віднести праці О. Лєсика [19], О. Ополовникова [20], Н. Ільїнської [21], О. Маслова [22], Е. Генделя [23] а також колективні окремі методичні напрацювання [24].

Осібну групу джерел становлять численні зарубіжні публікації, в яких порушуються питання методологічних і методичних засад охорони та реставрації пам'яток – праці А. Томашевського [25], Б. Римашевського, В. Бурсевича [26], Д. Клосек-Козловської [27], М. Вітвіцького [28], Р. Андраса [29]; а також статті П. Гаццола, Х. Дайфуку, К. Коннелі, П. Санпаолезі, М. Секіно й кідбок інших, розміщені в окремому виданні [30].

Теоретичні й практичні напрацювання світової спільноти у сфері охорони та реставрації об'єктів нерухомої культурної спадщини інтегровано до численних міжнародних документів – конвенцій, рекомендацій, хартій та інших актів, розроблених й ухвалених міжнародними організаціями, що причетні до охорони пам'яток [31]. Створений на підґрунті новітніх ідей охорони культурних надбань, цей корпус документів віддзеркалює сучасні світові методологічні засади пам'яткоохоронної науки.

Отже, стислий огляд і аналіз бібліографічних джерел доводить, що в Україні ще остаточно не склалися методологічні засади комплексної охорони та реставрації об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини. Проте, загальний стан і тенденції розвитку пам'яткоохоронної методики в державі дають підстави стверджувати, що на рівні теоретичних напрацювань склалися передумови структуризації архітектурної пам'яткоохоронної методології як комплексної наукової дисципліни. З урахуванням напрацювань світової спільноти у справі

збереження культурного надбання постає можливість виявити закономірності формування комплексної теорії охорони об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини та визначити модель архітектурно-містобудівної пам'яtkоохоронної методології як комплексної наукової дисципліни, яка структурно поєднує:

- теорію пам'ятки як об'єкта охорони та реставрації;
- теоретичні основи охорони об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини;
- теоретичні засади територіальної (містобудівної) охорони об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини;
- методологію реставрації об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини.

Безумовно, в межах цієї статті ми не в змозі ґрунтовно розкрити зміст архітектурно-містобудівної пам'яtkоохоронної теорії як комплексної наукової дисципліни. Проте, базуючись на власних авторських працях [32], відповідно до запропонованої структури наукової дисципліни, спробуємо стисло викласти основні її положення.

Передусім щодо сучасного розуміння сутності об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини.

До пам'яток архітектури слід відносити об'єкти, автентична архітектурна форма чи матеріальна субстанція яких засвідчує архітектурно-будівельну діяльність людини в минулому, і в поєднанні з історично успадкованим довкіллям становить історичну, наукову, мистецьку чи іншу культурну цінність. Пам'ятками містобудування є ансамблі, комплекси, садиби й інші територіально-просторові утворення, сучасне існування яких засвідчується матеріальною субстанцією історично успадкованого просторового каркаса забудови чи його фрагментів, які в поєднанні з характерним ландшафтом у межах їх композиційної цілісності становлять історичну, наукову, мистецьку чи іншу культурну цінність.

Матеріально пам'ятка архітектури визначається архітектурною формою з відповідною поверхнею та пластичною трактовкою, матеріальною структурою й культурним шаром у параметрах пам'яtkової території об'єкта, які разом і становлять матеріальну субстанцію пам'ятки.

Пам'ятка містобудування матеріально визначається ландшафтом, планувальною мережею та забудовою або загалом пам'яtkовим історично сформованим просторовим каркасом у параметрах відповідної території. Територія з культурним шаром і пам'яtkовий просторовий каркас разом складають матеріальну субстанцію пам'ятки урбаністики.

Ствердження комплексного підходу до охорони об'єктів культурної спадщини потребує чіткого розуміння такої пам'яtkоохоронної категорії, як історичне середовище, яке слід трактувати як просторово-часове поле життєдіяльності людини, організоване історично-успадкованою системою будівель і споруд у ландшафтних умовах відповідної території.

Важливою категорією теорії охорони та реставрації об'єктів архітектурної спадщини є поняття автентичності. Під автентичністю слід розуміти

матеріальний стан пам'ятки, її матеріальної субстанції, що забезпечує сучасне існування цієї пам'ятки як справжнього документа історії й твору архітектурного чи містобудівного мистецтва відповідної історичної доби. Стосовно автентичності середовища, то слід мати на увазі, що йдеться про матеріальний стан історично успадкованого каркаса середовища відповідного урбаністичного утворення чи осібної пам'ятки.

У наступному структурному розділі теорії охорони та реставрації об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини визначається комплекс заходів, необхідних для забезпечення збереження пам'яток. Сучасним розумінням поняття «охорона» означається великий комплекс заходів правового, наукового, архітектурно-технічного, економічного та просвітницького характеру, зокрема, облік пам'яток, законодавче та нормативне регулювання їх збереження, управління пам'яткоохоронною сферою та контроль за утриманням пам'яток, захист історично успадкованого середовища, реставрація та функціональна адаптація пам'яткових об'єктів, їх популяризація.

Сучасне розуміння сутності пам'ятки диктує необхідність забезпечення збереження її характерного довкілля або іншими словами – історично успадкованого середовища й, відповідно, теоретичного підґрунтя територіальних або містобудівних заходів охорони об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини. Територіальна охорона об'єктів культурної спадщини означає встановлення зон охорони пам'яток, віднесення територіально поєднаної сукупності пам'яткових ресурсів до заповідників або заповідних територій, а також визначення в системі міста чи історичних поселень меж і режимів охорони історичних ареалів.

Основи наукової методики архітектурної реставрації започаткував у середині XIX ст. відомий французький архітектор-реставратор Віолле ле Дюк. Практичний досвід збереження історичних архітектурних споруд у XX ст. сприяв подальшому розвитку реставраційної теорії. З позицій сучасного розуміння сутності пам'ятки і дій на об'єктах архітектурної спадщини, архітектурна реставрація має визначатися як система науково обґрунтованих архітектурно-технічних заходів інтрагенного характеру, спрямованих на збереження автентичної матеріальної субстанції пам'ятки та виявлення пластичних особливостей архітектурної форми пам'ятки в контексті історично успадкованого середовища. Щодо містобудівної реставрації, то її, з урахуванням сутності пам'ятки урбаністики, слід визначати як системний комплекс архітектурно-реставраційних, містобудівних та інженерно-технічних заходів, спрямованих на збереження автентичної матеріальної поліструктури пам'яткового урбаністичного утворення, виявлення його містоформуючої й історико-культурної значущості, а також функціональну адаптацію утворення до організму міста чи іншого поселення. Стосовно як пам'ятки архітектури, так і пам'ятки урбаністики, якісна оцінка її реставрації має визначатися передусім ступенем схоронності автентичних матеріальних складових відповідного об'єкта.

Таким чином, визначена структура та сформульовані основні положення охоронно-реставраційної методології складають стрижень розвитку архітектурно-містобудівної пам'яткоохоронної теорії як комплексної наукової дисципліни. Вона орієнтована на вдосконалення нормативно-правової бази, поліпшення методики дослідження пам'яток і проектування пам'яткоохоронних заходів на об'єктах архітектурної та містобудівної спадщини, загалом спрямована на розвиток пам'яткоохоронної галузі в Україні.

1. Михайловський Е.В. Реставрация памятников архитектуры. Развития теоретических концепций. – М.: Стройиздат, 1971. – 190 с.; *Його ж.* Общественное значение памятников архитектуры // Теория и практика реставрационных работ. – М.: Стройиздат, 1972. – С. 5–12; *Його ж.* Основы современного подхода к реставрации памятников культуры // Методика и практика сохранения памятников архитектуры. – М.: Стройиздат, 1974. – С. 41–47; Современные теоретические концепции // Методика реставрации памятников архитектуры. – М.: Стройиздат, 1977. – С. 7–19; Михайловский Е.В. Восстановление памятников культуры, реставрация памятников архитектуры. – М.: Искусство, 1981. – С. 15–42; *Його ж.* Историческая городская среда и ее использование // Памятники архитектуры в структуре городов СССР. – М.: Стройиздат, 1978. – С. 71–88.

2. Подъяпольский С.С. Характеристика реставрационных методов // Методика реставрации памятников архитектуры. – М.: Стройиздат, 1977. – С. 20–44; Подъяпольский С.С., Бессонов Г.Б., Беляев Л.А., Постникова Т.М. Реставрация памятников архитектуры. – М.: Стройиздат, 1988. – 264 с.

3. Щенков А.С. Соотношение памятников архитектуры и окружающей среды // Методика и практика сохранения памятников архитектуры. – М.: Стройиздат, 1974. – С. 26–29; *Його ж.* Эстетическая оценка архитектурного наследия в современной городской среде // Современная городская среда и архитектурное наследие. – М.: Стройиздат, 1986. – С. 6–153; Щенков А.С., Вячанина Т.Н., Меркулова И.Ю. и др. Современный облик памятников прошлого. – М.: Стройиздат, 1983. – С. 140–183.

4. Пруцын О.И. Проблемы архитектурно-исторической среды // Архитектурно-историческая среда. – М.: Стройиздат, 1990. – С. 12–222; *Його ж.* Реставрация и реконструкция архитектурного наследия: теоретические и методические основы реставрации исторического и архитектурного наследия. – М.: Академия реставрации, 1996. – 89 с.

5. Белозерова В.Г. О понятии подлинности и историчности памятников искусства // Материальная база сферы культуры. – Вып.3. – М., 1998. – С. 3–27.

6. Душкина Н. Понятие подлинности в современной теории и практике реставрации // Материальная база сферы культуры. – Вып.3 – М., 1996. – С. 3–8.

7. Давид Л. Некоторые вопросы теории реставрации памятников архитектуры // Теория и практика реставрационных работ. – М.: Стройиздат, 1972. – С. 16–20.

8. Гуляницкий Н. О современном значении понятия «памятник архитектуры» // Теория и практика реставрационных работ. – М.: Стройиздат, 1972. – С. 13–15; *Його ж.* Историко-архитектурное наследие в структуре современного города // Методика и практика сохранения памятников архитектуры. – М.: Стройиздат, 1974. – С. 8–14.

9. Иконников А.В. Старое и новое в системе города. Памятники архитектуры в структуре городов СССР. – М.: Стройиздат, 1978. – С. 45–70.

10. Беккер А.Ю. О сохранении градостроительных систем прошлого // Теория и практика реставрационных работ. – М.: Стройиздат, 1972. – С. 21–24; *Його ж.* Градостроительные проблемы сочетания нового строительства с историко-культурным наследием // Современная городская среда и архитектурное наследие. – М.: Стройиздат, 1986. – С. 153–194.

11. *Кудрявцев М.П.* Развитие планировочной структуры городов с учетом историко-архитектурного наследия // Памятники архитектуры в структуре городов СССР. – М.: Стройиздат, 1978. – С. 89–106.
12. *Ранинский Ю.В.* Памятники архитектуры и градостроительства. – М.: Высшая школа, 1988. – 64 с.
13. *Андреев Л.В.* Основы исследования и реконструкции города. – М.: МАРХИ, 1983. – С. 72.
14. *Устенко Т.В., Кондратенко Е.С., Водзинский Е.Е.* Формирование архитектурно-художественного облика центров городов. – К.: Будівельник, 1989. – 120 с.; *Водзинський Є.* Питання охорони містобудівної спадщини // Архітектурна спадщина України. – Вип. 1. – К.: НДПІАМ. 1994. – С. 231–238.
15. *Бевз М.В.* Методологічні основи збереження та регенерації заповідних архітектурних комплексів історичних міст: Автореф. дис. ... доктора архітектури. – Х., 2004. – 32 с.
16. *Вечерський В.В.* Спадщина містобудування України. – К.: НДПІАМ, ГоловКиївархітектура. 2003. – С. 2–128.
17. *Колосок Б.В.* Пам'ятки містобудування та їх охорона // Праці Центру пам'яткознавства. Вип. 3. – К., 2001. – С. 49–72.
18. *Игнаткин И.А.* Охрана памятников истории и культуры. – К.: Вища школа, 1990. – 223 с.; *Глямжа И.И.* Памятники архитектуры Литвы. (Охрана и реставрация). – М.–Л.: Стройиздат, Ленинградское отделение, 1978. – 144 с.; *Вечерський В.В.* Охорона і реставрація архітектурної та містобудівної спадщини // Архітектурна й містобудівна спадщина доби Гетьманщини. – К.: НДПІАМ, 2001. – С. 276–333.
19. *Лесик А.В.* Охрана и рациональное использование памятников архитектуры. – Львов: Изд-во ЛГУ – К.: Вища школа, 1987. – 128 с.
20. *Ополовников А.В.* Реставрация памятников народного зодчества. – М.: Стройиздат, 1974. – 392 с.
21. *Ильинская Н.И.* Восстановление исторических объектов ландшафтной архитектуры. – М.–Л.: Стройиздат, Ленинградское отделение, 1984. – 151 с.
22. *Маслов А.В.* Новая архитектура в исторической среде. – М.: Стройиздат, 1990. – 192 с.
23. *Гендель Э.М.* Инженерные работы при реставрации памятников архитектуры. – М.: Стройиздат, 1980. – 199 с.
24. Методика реставрации памятников архитектуры (под общей ред. Е.В. Михайловского). – М.: Стройиздат, 1977. – 168 с.
25. *Tomaszewski E.F.* Environmental preventive conservation // ICOMOS. XIII Assemble General. – Madrid, 2002. – P. 264–266.
26. *Рымашевский Б., Боруевич В.* Реконструкционные и реставрационные проблемы старых городов Польши // Архитектурно-историческая среда. – М.: Стройиздат, 1990. – С. 223–401.
27. *Klosek-Kozlovska D.* The protection of urban heritage: the social evaluation of the space in historic towns // ICOMOS. XIII Assemble General. – Madrid, 2002. – P. 87–89.
28. *Вітвіцький М.* Зони консерваторської охорони. Вісник Укрзахідпроектреставрації. – 2003. – № 13. – С. 153–159.
29. *Andras R.* Reconstruction – from the Venice charter to the Charter of Krakow 2000 // ICOMOS. XIII Assemble General. – Madrid, 2002. – P.117–119.
30. *Гаццола П., Дайфуку Х., Коннели Э., Саннаолези П., Секино М.* Консервация и реставрация памятников и исторических зданий. Пер. с франц. – М.: Стройиздат, 1978. – 320 с.
31. Пам'яткознавство: правова охорона культурних надбань. Зб. документів (упоряд.: Л.В. Прибега (кер.проекту) та ін.) – К.: Ін-т культурології Академії мистецтв України, 2009. – С. 222–408.

32. *Прибега Л.В.* Охорона та реставрація об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини України: методологічний аспект. – К.: Мистецтво, 2009. – 304 с.; іл.

***Прибега Л.В.* Архитектурная памятникоохранная методика, как научная дисциплина**

В статье предложена структура архитектурно-градостроительной методологии, как комплексной научной дисциплины, а также изложены основные ее положения и определения.

Ключевые слова: памятникоохранительная методика, охранительно-реставрационная методология, структура научной дисциплины.

***Pribega L.V.* The architectural heritage protective method as scientific discipline**

In the article the structure of architectonically-town-planning methodology is offered as complex scientific discipline. Also there are expounded its substantive provisions and determinations.

Key words: the heritage protective method, protectively-restoration methodology, structure of scientific discipline.

О.Ю. МАНАЄВ

**Історико-культурні заповідники Криму:
пам'яткоохоронна діяльність та перспективи**

Проаналізований і узагальнений досвід пам'яткоохоронної діяльності історико-культурних заповідників Криму. Визначені основні такі основні напрями їх діяльності: облік пам'яток, здійснення охоронних археологічних досліджень, ремонтно-реставраційних робіт щодо охоронюваних об'єктів на території цих заповідників. Запропоновані заходи щодо поліпшення стану справ із охорони історичної спадщини Криму.

Ключові слова: Крим, охорона культурної спадщини, історико-культурні заповідники.

Українська й зарубіжна практика засвідчує, що організація історико-культурних заповідників є найбільш ефективною формою збереження пам'яток та їх оточення [1, с. 16]. Відповідно до ст. 33 Закону України «Про охорону культурної спадщини», залежно від складової культурної спадщини, заповідники можуть бути історико-археологічними, історико-архітектурними, історико-меморіальними, історико-етнографічними, еколого-історико-культурними та музеями-заповідниками [2]. Одним із основних завдань цієї інституції є охорона об'єктів культурної спадщини. У зв'язку з цим, заповідник розробляє науково обгрунтовані пропозиції щодо збереження і використання об'єктів культурної спадщини, які знаходяться на його балансі, забезпечує їх утримання і захист, проводить роботу з виявлення, вивчення, фіксації, складання облікової документації на об'єкти культурної спадщини; виступає замовником реставраційних